

ДОПОМОГА ТОВАРИСТВ ПАТРОНАТУ СІМ'ЯМ УВ'ЯЗНЕНИХ ТА ЗВІЛЬНЕНИХ З ПЕНІТЕНЦІАРНИХ ЗАКЛАДІВ У ДРУГІЙ ПОЛОВИНІ ХІХ – НА ПОЧАТКУ ХХ СТ.

PATRONAGE SOCIETIES' ASSISTANCE TO FAMILIES OF PRISONERS AND RELEASED FROM PENITENTIARIES IN THE SECOND HALF OF THE XIXth – EARLY XXth CENTURIES

Розглянуто складові елементи допомоги сім'ям ув'язнених та звільнених з боку товариств патронату. З'ясовано, що таким сім'ям надавали матеріальну і грошову підтримку. Дітям ув'язнених батьків допомагали спеціально створені товариства, заклади Відомства установ імператриці Марії, ольгінські притулки та інші благодійні інституції. Питання підтримки цієї категорії сімей обговорювалися на пенітенціарних з'їздах, конгресах, відбувалися у законодавстві.

Ключові слова: патронат, товариство патронату, ув'язнений, звільнений з пенітенціарного закладу, сім'ї ув'язнених та звільнених.

Рассмотрены составляющие помощи семьям заключенных и освобожденных со стороны обществ патроната. Выяснено, что таким семьям оказывали материальную и денежную поддержку. Детям заключенных родителей помогали специально созданные общества, организации Ведомства учреждений императрицы Марии, Ольгинские приюты и другие благотвори-

тельные институции. Вопросы поддержки этой категории семей обсуждались на пенитенциарных съездах, конгрессах, находили отражение в законодательстве.

Ключевые слова: патронат, общество патроната, заключенный, освобожденный из пенитенциарного заведения, семьи заключенных и освобожденных.

The components of patronage societies' assistance to the families of prisoners and released from penitentiaries are considered. It was found that such families were provided with material and financial support. Children of parents-prisoners were helped by specially created societies, establishments of the Office of the Empress Maria, Olgin shelters and other charitable institutions. The issues of support for this category of families were discussed at penitentiary congresses, conferences, had been reflected in the legislation.

Key words: patronage, patronage society, prisoner, released from the penitentiary institution, families of convicts and released

УДК 37.013.42:[364-787.24:343.848]
(47+57)“18/19”

Стремецька В.О.,

канд. іст. наук,

докторант кафедри початкової освіти
Черкаський національний університет
імені Богдана Хмельницького

Постановка проблеми у загальному вигляді.

У досліджуваному періоді був накопичений цінний досвід надання допомоги ув'язненим, звільненим з пенітенціарних закладів та їх сім'ям. Його доцільно було б ретельно вивчити, адже тоді вдалося б виробити ефективні методи, раціональні підходи, максимально залучити до вирішення проблеми представників різних професій, майнових станів, освіти тощо. На межі ХІХ–ХХ ст. дійшли висновку, що задовільний стан власної сім'ї сприятиме полегшенню перебігу процесу реабілітації колишнього ув'язненого. Як влучно зазначив юрист М.Ф. Лучинський, «звільнений з місця ув'язнення має зустріти на волі, в своїй сім'ї, якщо вона у нього була, підтримку, втіху й відряду, а не бідність, бруд і розпусту» [4]. Отже, допомога цій категорії сімей вважалася однією з умов успішності ресоціалізації засудженого.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання патронату перебувало у полі зору таких дослідників межі ХІХ–ХХ ст., як Ф.М. Малінін, Г.С. Фельдштейн, С.К. Гогель, І.Я. Фойницький, О.Г. Тимофеев та інших. Окремі аспекти проблеми ресоціалізації колишніх ув'язнених вивчали сучасні науковці В.С. Наливайко, О.М. Неживець, В.В. Россіхін, В.І. Трубніков, В.С. Батиргареева та інші. Безпосередньо питань патронату звільнених у визначений історичний період торкалися історик В.М. Пальченкова [13], юрист І.В. Іваньков [2] та інші.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми.

Якщо питання реабілітації засуджених і звільнених є мультидисциплінарною проблемою, яка активно вивчається представниками різних наук, то історичний аспект організації патронату цих осіб досліджується мало. На питаннях підтримки сімей ув'язнених та звільнених з пенітенціарних закладів з боку товариств патронату увага дослідників, зокрема представників педагогічних наук, практично не зосереджувалася.

Метою статті є висвітлення та аналіз засобів надання товариствами патронату допомоги сім'ям ув'язнених та звільнених з виправних закладів у другій половині ХІХ – на початку ХХ ст.

Виклад основного матеріалу. З останньої третини ХVІІІ ст. у країнах Європи та Америки почали з'являтися товариства патронажного типу, що опікувалися долею ув'язнених та звільнених. Протягом ХІХ ст. товариства патронату значно еволюціонували, виробивши ефективні методи й технології своєї діяльності. Під час відвідування ув'язнених у пенітенціарних закладах практикували вивчення особистості злочинця, зокрема з'ясування причин злочину, бесіди, переконання, надання інформації тощо. Після звільнення особи застосовувалися різноманітні методи її адаптації до життя на волі, зокрема допомога у підшуканні роботи, тимчасового помешкання, сприяння у потрапленні на батьківщину тощо.

Не менш важливим методом роботи патронажних товариств вважали допомогу сім'ї засудженого або звільненого, у разі потреби – примирення патронованого з родиною. Допомогу товариств патронату вважалося необхідним розповсюджувати на сім'ї ув'язнених осіб як під час перебування останніх у тюрмі, так і після звільнення у разі їх хвороби або безробіття. Збереження добробуту сім'ї ув'язненого вважали корисним не лише для конкретної сім'ї, а й для суспільства загалом, оскільки це запобігало появі жебраків або нових злочинців. Тому часто товариства патронату допомагали цій категорії сімей, навіть якщо даний вид допомоги не згадувався в їх уставах. На користь такої допомоги висловлювалися Стокгольмський, Санкт-Петербурзький тюремний конгреси, Антверпенський конгрес з питань патронату та інші міжнародні зібрання.

Необхідність надання підтримки сім'ям клієнтів знайшла обґрунтування у доповіді голови Брюссельського дамського благодійно-тюремного комітету пані Влебергс, яка була проголошена нею 10 травня 1896 р. Треба зазначити, що бельгійські благодійно-тюремні комітети виникли у 1888 р., а у 1895 р. були прийняті під покровительство Короля і Королеви. Підтримку сімей ув'язнених доповідач вважала такою ж важливою, як і відвідування ув'язнених у тюрмі. Отримувати інформацію про такі сім'ї вона радила від самих ув'язнених. Жінка красномовно описала типову домівку сім'ї в'язня, і цей опис свідчить про вкрай скрутне матеріальне становище: «Взимку у печі немає вогню, частіше немає навіть грубки, яку можна було б затопити... У кімнаті повна відсутність меблів: замість ліжка, на трьох старих зламаних ящиках, зіставлених поряд, покладені вузькі дошки, покриті тоненьким, набитим соломкою, мішком, і це має замінити нещасним мешканцям постіль. Денне світло немов неохоче проникає через слухове віконце, проте крижане повітря вривається сюди через вибите у вікні скло, яке сім'я не має змоги замінити новим. Ковдр немає, <...> вночі прикриваються якимось ганчір'ям, під яким доводиться мерзнути до ранку. Господарка у повному виснаженні, як тілесному, так і моральному. Діти худі, чахлі, дихають на долоні... Ті, що мешкають там, без сумніву, давно втратили будь-які сподівання на краще життя». Тривале проживання у злиденних умовах було, на думку Влебергс, наслідком ув'язнення годувальника родини, що не могло не викликати серйозних непорозумінь після його повернення: «Через що це трапилось? Через те, що вони нерозривно пов'язані з людиною, яку правосуддя змушене було піддати покаранню... Чи уявляєте ви собі тепер повернення звільненого з тюрми в подібні умови? На момент його арешту він залишав сім'ю, що винаймала, хоча й бідну, але кім-

нату, сім'ю, забезпечену хоча б денним харчуванням і дахом. ...Після його затримання для сім'ї настали цілковиті злидні» [7, с. 387]. Далі доповідач продовжувала: «І ось, коли настав час його звільнення, він відчуває потребу у всьому. Тут, всупереч будь-якій логіці, він дивиться на себе як на жертву, а зовсім не на як винуватця цього становища його сімейства. Він починає сваритися зі своєю дружиною, без того вже вороже до нього налаштованою, він прагне знайти розвагу і забути своє горе у найближчому шинку». Якщо комітети, на думку Влебергс, гарно підготують звільненого, а також, «підтримуючи господарство засудженого, зуміють притишити у душі дружини накопичену нею гіркоту, тоді зустріч подружжя буде зовсім іншою» [7, с. 388].

Допомога сім'ям з боку товариств патронату полягала у наданні матеріальної і грошової підтримки, влаштуванні дітей до ясел, притулків; наданні патронованому після його повернення моральної підтримки, методичної допомоги щодо виховання дітей. Так, Галльське товариство патронату (Німеччина) у 1890 р. утримувало 39 сімей ув'язнених. Згідно зі звітами Головного тюремного управління Російської імперії у 1910 р. 39 товариств патронату надали грошову допомогу 758 членам сімей арештантів [8, с. 139–140]. У 1911 р. сім'ям ув'язнених та звільнених було надано допомогу на суму 5 551 крб. 84 коп., у 1912 р. – 11 068 крб. 84 коп., у 1913 р. – 10 017 крб. 36 коп. У 1910 р. до притулків прийнято 526 дітей ув'язнених, у 1911 р. – 272 [9, с. 105], у 1912 р. – 299 [10, с. 87–88], у 1913 р. – 81 [11, с. 133], у 1914 р. – 91 дитину [12, с. 134].

У 1891 р. у Санкт-Петербурзі відкрилося товариство піклування про сім'ї висильно-каторжних під головуванням статс-дамі Е.В. Нарішкіної, яке допомагало зазначеній категорії сімей і особливо дітям, які потребували морального та духовного виховання.

Суттєвою проблемою на той час було потрапляння дітей до пенітенціарних закладів разом з батьками. Отже, однією з функцій товариств патронату мало бути піклування про цих дітей. Правознавець М.А. Ельяшев зазначав, що для Російської імперії, на відміну від західних країн, де дуже розвинулася приватна благодійність, це питання було значно актуальнішим. Психіатр, публіцист та громадський діяч П.І. Ковалевський вважав перебування дітей у в'язниці вкрай небезпечним, оскільки ці діти отримували там свого роду «злочинну ін'єкцію», вчилися злочинній діяльності, причому достатньо успішно. На думку науковця, «держава зобов'язана опікувати і виховувати цих дітей до тих пір, поки не буде встановлена здатність опікуваного до самостійної праці або не буде доведена батьками їхня правоздатність на виховання» [3, с. 250].

Для дітей, що опинилися у в'язницях разом з батьками, створювалися спеціальні притулки. 13 лютого 1899 р. Міністром юстиції був затверджений устав Київського притулку для арештантських дітей. Відповідно до Уставу притулок був призначений для розміщення дітей обох статей у віці 6–14 років (без розрізнення станів і віросповідань), які перебували у місцях ув'язнення Київської губернії при батьках і родичах, з метою забезпечення цих дітей від впливу тюрмного середовища. Діти утримувалися безкоштовно, при вибутті речі залишали у притулку, однак найбільш нужденні могли забрати необхідне із собою. Діти навчалися там Закону Божому, читанню і письму, арифметиці та іншим предметам, доступним їх віку, виконували посильні їм фізичні роботи: чищення власного одягу, прибирання ліжка і кімнати, двору, городу тощо. Старші діти навчалися ремеслам. Вихованці залишали притулок, коли їх батьки звільнялися або висилалися. Якщо після досягнення дитиною 14 років батьки не звільнялися, піклувальник притулку турбувався про влаштування дитини до родичів, ремісничих закладів, майстрів тощо.

Притулок перебував у віданні Київського дамського відділення Піклувального про тюрми товариства, під безпосереднім наглядом губернського тюрмного інспектора. Завідував і управляв закладом піклувальник притулку, що призначався щорічно. Нагляд, виховання і навчання дітей здійснювали наглядач і наглядачка. Вони отримували платню, відповідали за порядок. Притулок функціонував за кошти кормових грошей, що відпускалися на утримання дітей арештантів по табелі відповідно до Уставу утримуваних під вартою 1890 р., щорічних видатків з боку уряду та інших установ, пожертв, зборів від влаштування спектаклів, концертів, читань тощо [14, с. 46].

Володимирський дитячий притулок у Томську з самого початку був влаштований саме для дітей ув'язнених батьків і в середньому виховував близько 60 дітей. Зі звіту Омського опікунства про арештантських дітей стає відомо, що протягом 1904 р. у його притулку утримувалося 45 дітей. Час перебування там вихованців залежав від терміну ув'язнення батьків і коливався від 18 днів до 8 місяців. У середньому кожна дитина жила у притулку близько 66 днів [6, с. 217]. Дітей привчали до режиму дня, праці, навчали різним предметам. У разі потреби їх переводили до інших закладів. Так, одного хлопчика перевели до притулку для бідних дітей, хвору дівчинку – до військового шпиталю [6, с. 218].

Однак спеціальних притулків було обмаль, тому діти ув'язнених могли також потрапляти до інших благодійних закладів. Так, дитячі притулки Відомства установ імператриці Марії часто приймали безпритульних арештантських дітей. Коли стало

відомо про велику кількість дітей (кілька тисяч), що перебували у тюрмах разом з батьками, головноуправляючий Відомства відрядив одного з членів комітету Головного опікунства дитячих притулків відомого філантропа, барона О.О. Буксгевдена у різні губернії імперії. Як наслідок, у 20 найголовніших містах за допомогою губернаторів було вжито заходів для вилучення дітей арештантів із в'язниць та розміщення їх у притулки Відомства або приватні благодійні сім'ї, переважно у селах, під наглядом місцевих опікунств та спеціально влаштованих при них патронатів. Першу 1 000 крб. на це виділив о. Іоанн Кронштадський [5, с. 65–66].

Згідно з Нормальним уставом товариств покровительства особам, які звільняються з місць ув'язнення (патронату) 1909 р., допомога нужденним сім'ям ув'язнених та висильних вважалася одним із завдань товариств патронату.

Як зазначалося вище, часто товариства патронату знаходили об'єкти допомоги під час відвідування пенітенціарних закладів. Однак деякі ув'язнені самі зверталися до товариств з проханням надати допомогу їх сім'ям. Так, ув'язнений Камянець-Подільської губернської тюрми Севастьян З. у кінці 1913 р. написав клопотання про підтримку матеріального становища його сім'ї. «Патронат» звернувся до судового слідчого 4 дільниці Вінницького повіту з проханням проведення обстеження матеріального стану. На початку 1914 р. було з'ясовано, що «Севастьян З. є дійсно дуже бідною людиною, жодного майна не має, крім 1/4 десятини землі. Він був єдиним годувальником своєї сім'ї, яка складається з дружини та 6 малолітніх дітей, з яких старшому 11 років, а молодшому – 1 рік. Сім'я його у даний момент дуже бідує» [1, арк. 86–91]. У кінці лютого сім'ю підтримали одноразовою допомогою у сумі 10 крб. Водночас товариство відмовляло особам, які на допомогу не заслуговували. Так, прохання ув'язненого Вінницької тюрми Ігнатія Ш. не було задоволене, оскільки з'ясували, що «після виправдання окружним судом Ігнатій Ш. повернувся до свого села. Має він будинок, 4 десятини землі та близько 1 десятини садиби. Він алкоголік, працювати не бажає, про сім'ю свою абсолютно не турбується, в результаті товариство селян здало його майно під опіку й опікуни утримують його сім'ю за кошти отримання з цього майна прибутку» [1, арк. 94].

Інколи по допомогу зверталися не ув'язнені, а безпосередньо члени їх сімей. Так, у січні 1914 р. до товариства «Патронат» звернулася селянка Ксенія П., чоловік якої, колишній поліцейський урядник Євсей П., у грудні 1913 р. був засуджений на рік до арештантського відділення з позбавленням деяких прав. Ксенія залишилася на руках з двома маленькими синами 1 та 3 років

без засобів для існування та рідних. Вона винаймала кімнату з платою 4 крб. на місяць, однак у лютому жінка вже мала тримісячний борг за квартиру. Одяг та речі молода матір заклала, жила за кошти благодійників та сусідів, які двічі збирали для неї гроші. На момент клопотання вона мешкала в неопалюваній кімнаті. Працювати жінка не могла, оскільки доглядала двох маленьких дітей. Було вирішено сплачувати їй щомісяця не менше 6 крб. [1, арк. 128–129]. Сам Євсей П. звільнився у липні 1914 р. та отримав від «Патронату» 15 крб. на одяг та взуття [1, арк. 238].

У липні 1914 р. товариство постановило до кінця поточного року сплачувати щомісячно по 3 крб. Леї Б., мешканці Вінниці, яка залишилася без засобів до існування через засудження чоловіка, смерть рідних та жила на допомоги випадкових людей. Спочатку вона зверталася по допомогу до Єврейського благодійного товариства, однак їй відмовили через засудження члена сім'ї [1, арк. 255–256].

У вересні 1914 р. товариство «Патронат» видало одноразову допомогу у сумі 10 крб. матері засудженого на каторжні роботи Трохима Ц., яка взяла на виховання сина останнього Михайла і мешкала в с. Слободзеї Балтського повіту.

Товариства патронату не залишали клієнтів напризволяще, а періодично проводили повторні обстеження їх становища. Так, «Патронат» постановив виплатити 12 крб. протягом трьох місяців дружині засудженого Івана Л. – Антоніні Л., що проживала у м. Лисянка Звенигородського повіту. Після того, як допомога була виплачена, Товариство звернулося до місцевого судового слідчого з проханням відстежувати матеріальне становище жінки. Виплати припинилися, коли Івана було звільнено (засуджений на 8 місяців), тобто жінка весь час перебувала під наглядом [1, арк. 3–6].

Хоча часто патронажні товариства виступали останньою надією нужденних сімей ув'язнених, на жаль, вони не могли вирішувати всі питання, особливо ті, що не були в їх компетенції. Так, ув'язнений Вінницької тюрми Протасій З. мав п'ятеро дітей (старшій доньці 6 років, молодшій – 8 місяців). Сім'я мешкала у будинку батька дружини ув'язненого Марії, годувалася за гроші, що виділяла громада. Діти ходили обідрані, спали на соломі, не було навіть чим укритися. Батько Марії пив і виносив з хати все, що заробляв. Було вирішено розмістити старших дітей до притулку. Однак повітове Опікунство дитячих притулків, до якого звернувся «Патронат», не мало можливості прийняти цих дітей і погодилося влаштувати лише старшу. Однак і цю дитину не вдалося відправити до притулку через відсутність засобів, тому з 1 лютого по 1 травня «Патронат» виплачував Марії по 6 крб. щомісячно [1, арк. 127–128]. Така ситуація не була поодиноким випадком. Так, у червні 1914 р.

до «Патронату» звернувся в'язень Марко М. з проханням з'ясувати, де проживають його діти, та розмістити їх до притулку. «Патронат» відповів, що Вінницьке повітове опікунство дитячих притулків відмовило у прийнятті цих дітей на підставі відсутності місць. Товариство також з'ясувало, що діти перебували під опікою сусідів [1, арк. 244–249].

Висновки. У досліджуваний період підтримку сімей ув'язнених вважали не менш важливою поряд з відвідуванням арештантів у тюрмі. Отримували інформацію про нужденні сім'ї від самих в'язнів під час зустрічі з ними. З проханням про підтримку сім'ї могли звертатися як ув'язнені, так і члени їх сімей. Надавали в основному матеріальну, у тому числі грошову підтримку, влаштовували дітей у відповідні заклади. Допомога надавалася обґрунтовано, на основі проведення обстеження сім'ї. Суттєвою проблемою на той час було потрапляння дітей до пенітенціарних закладів разом з батьками. Для дітей, що опинилися у в'язницях, створювалися спеціальні притулки. Однак таких було обмаль, тому діти ув'язнених могли також потрапляти до інших благодійних закладів, що належали, наприклад, Відомству установ імператриці Марії, зокрема ольгінських притулків. На жаль, не всі питання перебували у компетенції товариств. Вивчення теми слід продовжувати у напрямку більш глибокого ознайомлення із засобами підтримки сімей ув'язнених та іншими напрямками роботи товариств патронату.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. ДАВО (Державний архів Вінницької області). Ф. 172 «Вінницький окружний суд». Оп. 1. Спр. 316 «Переписка Винницького Окружного Суда с обществом покровительства лицам, освобождаемым из мест заключения Винницького Окружного Суда «Патронат».
2. Іваньков І.В. Історико-правовий досвід створення в країнах Західної Європи системи соціального захисту осіб, які звільнялись з місць позбавлення волі. Юридичний науковий електронний журнал. 2017. № 1. С. 10–13.
3. Ковалевский П.И. Отсталые дети (идиоты, отсталые и преступные дети). Их лечение и воспитание. Спб: Типография М.И. Акинфиева, 1906. 254 с.
4. Лучинский Н.Ф. Правила патроната над тюремными выпущенниками. Спб, 1912. С. XI–XII.
5. Международный союз криминалистов. Русская группа. Третий съезд русских криминалистов в Москве (4, 5, 6 и 7 апреля 1901 г.). Спб.: Сенатская типография, 1901. 85 с.
6. Обзор деятельности Омского попечительства об арестантских детях за 1904 год. Тюремный вестник. 1906. №3. С. 216–218.
7. О посещениях тюрем. Доклад, прочитанный 10 мая 1896 г. председательницей Брюссельского дамского благотворительно-тюремного комитета г-жой Влебергс. Тюремный вестник. 1897. № 8. С. 384–389.

8. Отчет по Главному Тюремному управлению за 1909 г. Часть I. Объяснения. Спб: Типолиитография С.-Петербургской тюрьмы, 1911. С. 159–168.

9. Отчет по Главному Тюремному управлению за 1911 г. Часть I. Объяснения. Спб: Типолиитография С.-Петербургской тюрьмы, 1913. С. 101–106.

10. Отчет по Главному Тюремному управлению за 1912 г. Часть I. Объяснения. Спб: Типолиитография С.-Петербургской тюрьмы, 1914. С. 85–89.

11. Отчет по Главному Тюремному управлению за 1913 г. Часть I. Объяснения. Петроград: Типолиитография Петроградской тюрьмы, 1914. С. 131–133.

12. Отчет по Главному Тюремному управлению за 1914 г. Часть I. Объяснения. Петроград: Типолиитография Петроградской тюрьмы, 1915. С. 131–135.

13. Пальченкова В. Истоки социального патронажа над лицами, освобожденными из мест лишения свободы. LEGEASIVIATA. 2013. OCTOMBRIE. С. 56–58; Пальченкова В.М. Ідея та практика тюремного патронажу в Російській імперії. Держава та регіони. Серія: Право. 2013. № 1 (39). С. 29–33.

14. Эльяшев М.А. О способах оказания помощи патронатом. Журнал Министерства Юстиции. 1901. № 6. С. 42–77.